

Een Franse uithoek: Limburg 1794-1814 *

P. J. H. UBACHS

Nederlands-Limburg, het huidige land van Kremers van Mook tot Eijsden, is een produkt van politiek touwtrekken tijdens de Belgische opstand, dertig jaar na het einde van de Franse tijd. Liever had ik hier gesproken van 'Maasstreken' of iets dergelijks vaags, maar dat zou de verwarring in de hoofden van de toehoorders alleen maar groter gemaakt hebben. De term 'verwarring' past overigens uitstekend bij het bezien van de Franse tijd in wat nu Limburg heet. Het is thans ingewikkeld om het allemaal uit te leggen. Het was toen ingewikkeld voor de nieuwe machthebbers om orde te scheppen in wat ook ons een territoriale chaos lijkt.

De Maasstreken verkeerden in dezelfde situatie als het hele gebied tussen Maas en Rijn van Nijmegen tot de Elzas. De feodale verbrokkeling had hier stand kunnen houden, doordat de middelpuntzoekende krachten van Frankrijk, Pruisen en de Republiek er niet of nauwelijks in doorgedrongen waren¹. Om mij hier tot de Republiek te bepalen: de gewesten hadden voor de streken tussen Rijn en Maas slechts belangstelling in zoverre de genoemde rivieren verbindingslijnen waren voor hun handel met het achterland. De tussenliggende streken interesseerden Heren Hoogmogenden amper, Maastricht uitgezonderd. Tijdens de tachtigjarige oorlog zijn er in 1602 en 1632 halfhartige pogingen ondernomen ook de Maasstreken in te lijven. Het enige blijvende resultaat was de verovering van Maastricht. In de daarop volgende anderhalve eeuw bepaalden de Staten-Generaal zich tot het behoud van wat zij hadden, tot grenscorrecties en het meedelen in oorlogsbuit. Niet omdat zij belangstelling hadden voor gebiedsuitbreiding aan de Bovenmaas, maar omdat zij zich vanwege de eer en hoogheid van de staat verplicht achtten ook *hun* eisen te stellen, als er tussen Rijn en Maas iets te delen viel.

INLIJVING EN GRENSTREKKTNG

Na een eerste mislukte voorzet in 1793 bezetten de Franse revolutielegers de Maasstreken definitief in het najaar van 1794. Op 4 november capituleerde de vesting Maastricht. Een halfjaar later stonden de Staten-Generaal Maastricht en de generaliteitslanden langs de Maas aan Frankrijk af bij het verdrag van Den Haag. De afgestane landen werden ondergebracht in de nieuwe territoriale indeling van de door de revolutielegers veroverde gebieden tussen de Franse noordgrens en die van de Bataafse

* Met dank aan Louis Berkvens, Ingrid Evers en rijksarchivaris Jos Wieland, die de concepttekst kritisch lazen.

¹ Zo telde men in 1795 tussen Kleef en Mainz in het Rijnland op een gebied van 21.000 km² met 1,8 miljoen inwoners 97 verschillende staten en staatjes: *Occupants, occupés, 1792-1815. Actes du colloque* [28 en 29 januari 1968 Brussel] (Brussel, 1969) 123-124 (W. Grab).

republiek. Als *départements réunies* werden zij op 1 oktober 1795 opgenomen in de Franse republiek. Rond Maastricht als hoofdstad zijn de eertijds in hoofdzaak Luikse, Staatse en Oostenrijkse gebieden samengevoegd tot het departement van de Nedermaas (Meuse-Inférieure). Het departement zou alle ups en downs meemaken van Directoire, Consulaat en Keizerrijk tot de nederlaag van Napoleon in het voorjaar van 1814. Na enig geharrewar met Pruisen werd in 1815 het departement van de Nedermaas aan Willem I toegewezen² op aandringen van Engeland. Wat wij nu in 1989 als 'Limburg' kennen is een smalle reep, in 1839 afgesneden van het gewezen departement om oude rechten van de voormalige Republiek der Zeven Verenigde Provinciën te honoreren en de verbinding met de vesting Maastricht in stand te houden. Het qua oppervlakte grootste deel van Nedermaas, het stuk links van de Maas, bleef in 1839 als Belgisch-Limburg bij het nieuwe België.

De na 1815 met Pruisen afgepaalde grens bleef onveranderd. Zo is de oostgrens van Nederland van Nijmegen tot Vaals grotendeels het resultaat van de grenzen, die de Fransen trokken om het departement van de Nedermaas in 1795. In feite zijn zij meestal veel en veel ouder, want revolutionair waren de nieuwe Franse grenzen niet. In Frankrijk zelf had de Constituante zich bij de departementale indeling van het land laten voorlichten door ingeborenen, waarbij uitdrukkelijk bepaald was dat bestaande oude grenzen waar mogelijk geëerbiedigd dienden te worden³. Eenzelfde praktijk werd in de zogenaamde Belgische departementen gevolgd. In Nedermaas bleef de oostgrens op die manier de middeleeuwse tussen de landen van Overmaas en het hertogdom Gulik en die van 1715 toen Opper-Gelre verdeeld was. Links van de Maas was het de oude noordgrens tussen het prinsbisdom Luik en Staats-Brabant en de westgrens die van hetzelfde prinsbisdom met het hertogdom Brabant. Ook de zuidgrens herinnerde op veel plaatsen aan oude middeleeuwse grensscheidingen met uitzondering van de afbakening tussen Eijsden en Vaals. Daar hanteerden de Fransen een economisch principe: het veeteeltgebied in het land van Hervé en de Voerstreek werd losgemaakt van het koreng gebied ten noorden ervan en kwam bij het departement van de Ourthe. Binnen die historische buitengrenzen werd echter veel overhoop gehaald. Allerlei heerlijkheden moesten plaats maken voor een rationele indeling in arrondissementen en kantons. De gemeenten behielden meestal hun oude grenzen⁴.

Een handicap was, dat de Franse staat nog met verschillende voormalige bezitters in staat van oorlog verkeerde. De definitieve inbezitneming van de hele Nedermaas verliep daardoor in fasen, gemarkeerd door de verdragen van Den Haag en Basel in 1795, van Campoformio in 1797, van Lunéville in 1801. Maar vanaf dit laatste jaar was

2 W. Ubachs, 'De Nedermaas niemandsland', *Publications de la Société historique et archéologique dans le Limbourg [PSHAL]*, C (1964) 149-226; N. C. F. van Sas, *Onze natuurlijke bondgenoot, Nederland, Engeland en Europa, 1813-1831* (Groningen, 1985) werpt hierop geen nieuw licht, zie *ibidem*, 64-65, 96-99.

3 J. Godechot, *Les révolutions (1770-1790)* (Parijs, 1963) 138. Meer gedetailleerd: *Idem, Les institutions de la France sous la Révolution et l'Empire* (2e dr.; Parijs, 1968) 91 vlg., vooral 97.

4 E. M. Th. W. Nuyens, *De tegenwoordige provincies Limburg en omliggende gebieden in de Franse tijd (1802)*, (toelichting bij de Historische atlas van Limburg en aangrenzende gebieden, I: Staatkundige kaarten, kaart 5) (Assen, 1977) 3-5.

het gehele departement het wettig bezit van Frankrijk. Het is dus een anachronisme te denken in termen van bezetting, collaboratie en bevrijding bij het bezien van de Franse tijd in de Maasstreken.

DE MAASLANDERS FRANSEN?

Maar hoe ervoer de bevolking de nieuwe toestand de facto? Frankrijk was nu soeverein van de grond en van de daarop huizende zielen, een term die toen in het diplomatiek verkeer de voorkeur had boven onderdanen. Die onderdanen waren wettelijk Fransen, geregeerd vanuit Parijs volgens de wetgeving die voor de hele 'Grande Nation' gold. In totaal bewoonden ongeveer 250.000 mensen het dun bevolkte departement, iets meer dan de helft daarvan links van de Maas in het huidige Belgisch-Limburg. Het demografisch zwaartepunt lag op de lössgronden ten westen en oosten van Maastricht⁵. Vroeger waren de mensen onderdaan geweest van het prinsbisdom Luik, van de Republiek, van Oostenrijk, van Pruisen of van kleinere potentaten. Nu waren zij plotsklaps tot Fransen gebombardeerd. Hoe hebben die mensen dat ervaren? Vonden zij het erg of vonden zij het plezierig? Hebben zij zich er na enige tijd mokkend bij neergelegd of hebben zij de veranderingen als verbeteringen ervaren en zijn toen ook in hun hart Fransen geworden?

Dertig, veertig jaar geleden nog was het antwoord heel simpel. Als echte katholieke Limburgers, zo redeneerde men toen, hadden de voorvaderen de goddeloze Fransen vanzelfsprekend verafschuwde. Geschaard rond de belaagde geestelijkheid stonden zij pal voor hun geloof. Napoleon verfoeiden zij. Hij had de paus vervolgd en hun zonen als kanonnevlees gebruikt. Met vreugde dus hadden de Limburgers de Fransen in 1814 zien verdwijnen en hen het kruis nagegeven. Zo simpel als het rond 1950 nog allemaal scheen te liggen, zo simpel ligt het nu al lang niet meer⁶.

De inwoners van Nedermaas vormden immers niet één kudde, één blok, dat altijd en overal op precies dezelfde manier reageerde op invloeden van buiten. Ook in de Franse tijd waren er verschillende belangengroepen, verschillende overtuigingen, wisselend al naar gelang de tijdsomstandigheden. Er waren ook, net als eertijds, rangen en standen. Een klasse apart vormden in de voormalige Staatse gebieden de niet inheemse leidende militairen en ambtenaren, die zich merendeels afzijdig hielden of emigreerden. Onder de inboorlingen kozen in de eerste jaren enkel wat fervente nieuwlichters en opportunisten de zijde van de Fransen. Daartoe behoorden slechts weinigen van de oude gezagsdragers. Eerst onder Napoleon namen meer inheemsen bestuursverantwoordelijkheid op zich. Maar het bleven witte raven, die vaak door de bevolking met

5 Cijfers uit 1815. Omstreeks 1800 lagen zij 15-20% lager, omdat de aanwas tussen 1800 en 1815 op $\pm 1\%$ per jaar geschat wordt: W. J. Alberts, *Geschiedenis van de beide Limburgen*, II (Assen, 1974) 146. Voor geheel België was de aanwas in diezelfde periode ruim 20%: J. Godeschot, *l'Europe et l'Amérique à l'époque napoléonienne* (Parijs, 1967) 296.

6 Van de veranderde toonzetting na de jaren vijftig gaf het eerst duidelijk blijk: L. J. Rogier, met medewerking van M. G. Spiertz, 'Limburg in de Franse Tijd', in: E. C. M. A. Batta, e. a., ed., *Limburg's verleden. Geschiedenis van Nederlands Limburg tot 1815*, II (Maastricht, 1967) 668-703.

de nek aangezien werden, vooral wanneer zij kerkegoed gekocht hadden van de Franse staat. Bij het sluiten van het concordaat in 1801 trokken de paus en Napoleon daar wel een streep onder door het onherroepelijk verklaren van naasting en verkoop van de kerkelijke goederen. Maar de kopers hun snelle verrijking vergeven, dat had niemand gedaan, vooral de lagere geestelijkheid niet en met haar het gewone kerkvolk. De geestelijkheid was, naast de ingebakken tegenstellingen van wereldheren tegenover ex-kloosterlingen, verdeeld door de controverse tussen die clerici, die haat tegen het koningschap hadden gezworen en diegenen die vervolging hadden geriskeerd of lijfelijk ondergaan door dat niet te doen. Meningsverschillen waren er ook over Napoleons harde houding tegen de paus, over de wettigheid of onwettigheid van de door de keizer aangestelde bisschop in Luik.

Men moet natuurlijk niet overdrijven en overal alleen maar verschillen en tegenstellingen zien. Er was weliswaar vóór 1795 geen afhankelijkheid voor enig vorst of hoger gezag, behalve de Oostenrijkse Habsburgers misschien. De hoofdsteden Brussel, Den Haag, Wenen en Berlijn lagen te ver af. Maar ondanks de territoriale verbroekeling bestond er langs de Maas heus wel een eenheid van denken en voelen. Taal, recht, volksgebruiken en bloedverwantschap schiepen een band die de territoriale verdeeldheid verdoezelde. Bovenal deed dat de enige volksorganisatie, de katholieke kerk, die 95 tot 100 procent van de bewoners omvatte. De volledige vrijheid van godsdienst, die de Fransen brachten, had daardoor voor de Maasstreken weinig of geen betekenis. Zij bracht slechts een lichte verandering op het voormalig Staatse platteland⁷, waar de hervormde kerk tot 1795 de officiële kerk was, maar haar lidmaten slechts bij enkele tientallen telde. De stad Maastricht had al sinds 1632 een godsdienstig paritair bewind gekend, zodat daar de nieuwe vrijheid alleen een reeds lang bestaande toestand bestendigde⁸. Elders vielen de oude staatsgodsdienst en geloofs-overtuiging samen: iedereen was katholiek. In de praktijk veranderde daar dus niets.

Het taalverschil is een voorname factor geworden bij het al dan niet accepteren van het Franse bestuur. Tijdens de eerste Franse invasie in de winter van 1793 werd in Luijckerland gestemd over aanhechting bij Frankrijk. De Franssprekende delen van het prinsbisdom waren in meerderheid voor, de Nederlandssprekende niet. En aan het

7 Het ging hier om een gering aantal mensen. De volkstelling van 1796 leverde voor het gebied van Nedermaas rechts van de Maas ten zuiden van Sittard een totaal van 45.034 inwoners op: J. F. R. Philips, 'Enige aanduidingen omtrent de bevolkingsontwikkeling van de 17e tot het einde van de 18e eeuw in het gebied van de huidige provincie Nederlands Limburg', *Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg*, XX (1975) 1-47, 24. Het aandeel van het voormalig Staatse platteland hierin bedroeg ongeveer de helft qua oppervlakte en nog geen tien procent van de totale bevolking van het departement.

8 Een summier indruk van de godsdienstige situatie op het Staatse platteland in de achttiende eeuw en na de komst van de Fransen bij W. A. J. Munier, 'Van papen en geuzen in de basiliek van Meerssen in de Staatse tijd (1632-1794)*', *PESHAL*, CXXIV (1988) 5-72, en *idem*, 'Het einde van het simultaneum in de kerk van de HH. Nicolaas en Barbara te Valkenburg (1795-1819)', *PESHAL*, CXV (1982) 284-324. Hij publiceerde ook bijdragen over andere Staatse dorpen, maar een algemeen onderzoek naar de kerkelijke situatie in de Staatse streken aan de Limburgse kant van de Maas tussen 1632 en 1795 is nog een desideratum. Het aloude idee van de onderdrukking van een katholieke meerderheid door een kleine protestantse minderheid zal naar mijn verwachting door een dergelijk onderzoek definitief naar het rijk der fabelen verwezen worden.

einde van de Franse tijd schreef de prefect van de Ourthe, dat alleen onder de Franssprekenden op steun voor het bewind gerekend kon worden⁹. Het is misschien goed hierop te merken, dat de taalgrens al sinds eeuwen een scheidslijn was. Nedermaas was Nederlandstalig. Ook de hoofdstad Maastricht, die ten onrechte telkens weer voor tweetalig en dus cultureel pluriform versleten wordt¹⁰.

De twee hiervoor gereleveerde gegevens over de stemming onder de bevolking uit respectievelijk 1793 en 1813 raken de beschikbaarheid en bruikbaarheid van het bronnenmateriaal en zijn bewerking. In het rijksarchief te Maastricht berust het departementsarchief uit de jaren 1794-1814, een voor Nederland unieke maar helaas nauwelijks ontgonnen verzameling. In de jaren 1940-1945 is het archief door de latere algemene rijksarchivaris Hardenberg geïnventariseerd¹¹. Daarna is de collectie wel veel geraadpleegd, maar dat heeft niet geleid tot een nieuw zicht op de Franse tijd in Limburg. Grote studies met een vraagstelling aansluitend bij het moderne internationale onderzoek van de Franse revolutie zijn er tot nu toe niet geweest met één loffelijke uitzondering: het Leuvense proefschrift van de Duitstalige Belg Minke over het bisdom Luik, dat zich ook uitstrekte over de Nedermaas¹². Het Franse archief in Maastricht bestaat overwegend uit ambtelijke stukken, die een ambtelijke visie geven op de 'administrés'. De eigen visie van die 'administrés' is zelden opgeschreven en be-

9 *Occupants, occupés*, 83 noot 95 (Bayer-Lothe), waar blijkt dat uit het graafschap Horn in 1793 niemand van de zeven stemgerechtigden zijn stem uitbracht en rond Maaseik de belangstelling zeer matig was. Oordeel over Frans- en niet-Franssprekenden dd. 6 november 1813 van Micoud d'Umons, aangehaald bij A. Minke, *Un prélat concordataire dans les départements réunis. Mgr Zaepffel, évêque de Liège (1802-1808)* (Louvain la Neuve/Brussel, 1985) 75; Minke vindt het oordeel overigens niet juist ('désabusé'). Zie ook R. Darquenne, 'La conscription dans le département de Jemappes (1798-1813)', *Annales du cercle archéologique de Mons*, LXVII (1968-1970) 1-425, 107, 182, 373.

10 De officiële voertaal (kerk, bestuur) vóór de komst van de Fransen was in het gehele departement het Nederlands met uitzondering van het gebied rond Kerkrade, Heerlen en Vaals, waar het Duits gebruikt werd. De misvatting over de zogenaamde tweetaligheid van Maastricht heel recent nog in; *Nederlands repertorium van familienamen*, XIV, *Limburg*, met een inleiding van J. M. Verhoeff (Zutphen, 1988) 38.

11 Mijn lezing steunt op vroeger archiefonderzoek en de bestaande literatuur. De voornaamste ingangen voor verder onderzoek worden hierna genoemd. H. Hardenberg, met medewerking van F. Nuyens, *Inventaris der archieven van het arrondissement Maastricht en van het departement van de Nedermaas (1794-1814)* ('s-Gravenhage, 1946). Daarnaast zijn voor een beoordeling van de Franse tijd in Limburg van belang de archieven van de verschillende bestuursorganen uit de overgangsjaren 1814-1815 beschreven door E. M. Th. W. Nuyens, *Inventaris der archieven van het provinciaal bestuur van Limburg, 1814-1913* (Maastricht, 1982) 51-79. Samen met de rechterlijke archieven, die apart geïnventariseerd zijn, gaat het om 350-400 strekkende meter. Daarenboven berusten nog vele stukken met betrekking tot het Département de la Meuse-Inférieure te Parijs; zie voor een eerste overzicht daarvan: J. Favier, ed., *Archives Nationales. État général des fonds, U, 1789-1940* (Parijs, 1978). Bronnenpublicaties voor Nedermaas: L. Roppe, e. a., ed., *De décadaire, resp. maandelijks rapporten van de commissarissen van het Directoire Exécutif in het Departement van de Nedermaas 1797-1800* (Maastricht, 1956); M. Colson, ed., *Rapporten van de kantoncommissarissen (1797-1800)*, I, *Maaseik* (Maastricht, 1970); H. Baillien, ed., *Rapporten van de kantoncommissarissen*, II, *Tongeren* (Hasselt, 1972); Voor Venlo bij S. Tagage, "Vrijheid, gelijkheid en broederschap" in het kanton Venlo', *PSHAL*, CX (1974) 7-226, de rapporten op bladzijden 148-178, Nederlandse vertaling 179-220.

12 Minke, *Un prélat*.

waard gebleven¹³. De publieke opinie, de houding en overtuiging van de bevolking kan daardoor slechts zijdelings afgeleid worden uit bronnen, die in ruime mate bewaard gebleven zijn, maar wel eenzijdig van bovenaf de zaken belichten.

De aanhechting aan Frankrijk had plaats toen de revolutie reeds over haar hoogtepunt heen was. De Limburgse adel bleef zodoende in het bezit van zijn goederen en emigranten zijn er nauwelijks geweest. Ook de kerk, de geestelijken en kloosterlingen bleven voorlopig ongemoeid. De wind stond naar restauratie. Het Directoire legde het fundament en Napoleon bouwde daarop een bestel, dat veel van het oude regime onder soms nieuwe namen herstelde. De belangrijkste verandering was wel, dat de Fransman van burger met recht van inspraak weer tot gewoon onderdaan zonder inspraak degradeerde¹⁴.

De bewoners van Nedermaas moet dit alles koud gelaten hebben. Zij waren niet revolutionair. De Fransgezinde burgemeester van Maastricht, Coenegracht, Maasrichtenaar in hart en nieren, zou in 1815 sussend schrijven, dat er geen reden is te vrezen voor rustverstoring in de stad. De laatste dertig jaar was er heel wat aanleiding geweest revolutie te maken. Coenegracht zal gedacht hebben aan de woelingen van de patriotten in de jaren tachtig van de achttiende eeuw, aan de Brabantse en Luikse revoluties in 1789-1790, aan de komst van de Fransen in 1794, aan de Boerenkrijg in 1798-1799¹⁵. Maar, schreef de burgemeester, tijdens al die revolutionaire bewegingen heeft de Maastrichtse burgerij zich nooit oproerig getoond en 'Die geest bezielt haar nog'¹⁶. Coenegrachts conclusie kan zonder bezwaar toegepast worden op de andere steden in het departement.

Op het platteland, nog conservatiever dan de steden, lag het anders. Daar was de greep van de Franse bestuurders minder vast, zodat hun voorschriften makkelijker omzeild konden worden. Er hoopte zich zoveel brandstof op van ongenoegen en haat tegen de nieuwlichters, dat een uitbarsting onvermijdelijk werd. Die kwam in 1798 met de Boerenkrijg. Het was een desperaat verzet van ongeorganiseerde plattelanders tegen geregelde Franse troepen, dat zich afspeelde in de zandstreken van West-Vlaanderen

13 Egodocumenten uit de Franse tijd zijn schaars. Als voorbeelden kunnen er slechts enkele genoemd worden: het niet gepubliceerde dagboek van de Maasrichtenaar Deplaie uit de jaren 1812-1814 (Gemeente-archief Maastricht, archief Hervormde Gemeente) en J. Reyners, *Kroniek van Jan Reyners uit Meeuwen (1789-1802)*, J. Grauwels, ed. (Hasselt, 1964).

14 Naar het woord van Ch. Seignobos, *Histoire sincère de la nation française* (Londen, 1945) 260: 'Les Français cessaient [sous le Consulat] d'être des citoyens; ils redevaient des sujets, non plus du roi, mais du gouvernement'.

is M. G. Spiertz, *Maastricht in het vierde kwart van de achttiende eeuw, kerkelijke, politieke en sociale verhoudingen 1795-1801* (Assen, 1964); Th. Vandebeeck en J. Grauwels, *De boerenkrijg in het departement van de Nedermaas* (Maastricht, 1961). Gewezen kan hier ook worden voor dit onderwerp en voor de Franse tijd in het algemeen op de *Mededelingen van het centrum voor studie van de boerenkrijg* te Hasselt vanaf 1958.

16 W. Ubachs, 'Van tricolore tot driekleur, Maastricht 1814-1815', *Miscellanea trajectensia. Bijdragen tot de geschiedenis van Maastricht* (Maastricht, 1962) 567-604, 597. Zaepffel, bisschop van Luik (1802-1808), noemde de bewoners van de Maasstreek nuchter en behoudend: Ubachs, 'Nedermaas niemandsland', 212.

tot aan de Limburgse Maas. De boeren vochten uit protest tegen plunderingen en requisities, tegen de militaire dienstplicht, de onderdrukking van de godsdienst en de vervolging van de geestelijkheid. Het departement Nedermaas kreeg er slechts de laatste stuiptrekkingen van mee. In december 1798 trachtten de opstandige boeren vanuit het Hageland naar Maastricht op te rukken. Zij kwamen niet verder dan Hasselt, waar zij verpletterend verslagen werden (5 december). Het bleef nog bijna een jaar rumoerig in het departement met nu hier en dan daar weer relletjes. Engelse geheime agenten stookten het vuurtje aan, wat weer samenhang met de geplande Engels-Russische landing in Noord-Holland. Het bleef bij speldeprikken, want het kwam niet meer tot enig georganiseerd gewapend verzet tegen de Fransen¹⁷. De overgrote meerderheid der bevolking drukte zich voor alle moeilijkheden. Het mag daarom bij deze afzijdigheid haast vanzelfsprekend heten, dat in Nedermaas de gewone klachten ontbreken over achteruitgang van de zeden door het binnendringen van de Franse revolutie. De ideeënstorm uit het zuiden raasde over de hoofden heen maar beroerde de harten niet. De Limburgers bleven ook toen als altijd zichzelf!

DE NEDERMAAS ONDER NAPOLEON

Twee jaar na het bloedige einde van de Boerenkrijg sloot Napoleon het concordaat met de paus. De restauratie van de katholieke kerk nam vele grieven weg. De rust keerde weer, de welvaart nam toe. Landbouw en veeteelt herstelden zich annex de daarop stoelende industrie en gingen een bloeitijd tegemoet, al zouden de meeste pogingen tot vernieuwing in de eerste aanzet blijven steken. Het departement lag ver van het oorlogsgeweld en van de krijgstonelen, waarop Napoleon zich steeds weer de meerdere toonde. De conscriptie kon omzeild worden door uit te wijken naar het buitenland, zoals de Bataafse republiek en het Rijnland. Bij de spaarzame bezoeken van Napoleon aan het departement leek het enthousiasme groot. Het departementsbestuur ontveinsde zich overigens niet, dat dit enthousiasme slechts de persoon van Napoleon gold en niet Frankrijk; afhankelijkheid voor 'la patrie' konden de elkaar opvolgende prefecten in Nedermaas niet ontdekken¹⁸.

Als na de nederlagen van 1813 duidelijk wordt, dat de dagen van Napoleon geteld zijn, blijft toch alles rustig, ondanks het smeulend verlangen van velen naar verandering. De prefect van Nedermaas, Roggieri, meende dat de bevolking te weinig fut had om iets te ondernemen. (Hij legde hier de vinger op een tere plek in de volksaard. Nog honderd jaar later verweet men de Limburger aan de Nederlandse kant van de Maas,

17 Vandebeeck en Grauwels, *De boerenkrijg, passim*; Alberts, *Geschiedenis van de beide Limburgen*, 125-129; R. Devleeshouwer, 'De Zuidelijke Nederlanden tijdens het Franse bewind, 1794-1814', *AGN*, XI (Weesp, 1983) 187-207, 197-198.

18 Alberts, *Geschiedenis van de beide Limburgen*, 138-143, 129-131. Uit de graad van verzet tegen de conscriptie leidt Darquenne, 'La conscription', 373, af, dat Nedermaas van de negen Belgische departementen een middenpositie inneemt wat volgzzaamheid betreft.

dat hij liever de grootste ongemakken verdroeg dan de moeite te nemen om te klagen of te protesteren¹⁹.) Bovendien ontbraken mogelijke verzetsleiders helemaal, aldus Roggieri. Priesters vormden geen gevaar, want hun gezag reikte niet verder dan hun parochie²⁰. De adel hield zich stil. In de eerste helft van januari 1814 trokken de Fransen zich terug uit het departement onder druk van de uit Noord-Nederland oprukkende Pruisen en de uit het Rijnland naderende Russen. Alleen de vestingen Maastricht en Venlo bleven bezet. Zij werden door de bondgenoten ingesloten en begin mei 1814 onbeschadigd overgedragen aan Nederlandse troepen²¹.

BALANS VAN DE FRANSE TIJD

Daarmee was de Franse tijd voor de streken langs de Maas ten einde, maar dat betekende niet, dat daarmee van de ene dag op de andere alles verdween, wat de Fransen gebracht en voorgestaan hadden. Hun opvolgers, de bondgenoten en met hen koning Willem I, draaiden de klok niet meer terug tot het jaar 1790. Zij zouden voortbouwen op de Franse ideeën, op de rationele, op het individu gerichte Franse bestuursorganisatie, die de staat veel meer greep gaf op zijn onderdanen.

Wat was nu de winst en het verlies van de Franse tijd in Nedermaas? In de eerste plaats een meer gesecculariseerde samenleving. De achtergrondmuziek bleef katholiek, want het denken en doen van de meerderheid bleef zich in het geestelijke richten naar de katholieke kerkleer. Maar in het tijdelijke had de kerk haar vóór 1795 grote invloed op de maatschappij verloren. Haar nog uit de middeleeuwen daterende wereldlijke rechten was zij kwijt met haar rijke goederen en haar kapittels, kloosters en vele andere instellingen. Paters, broeders en zusters waren uit het straatbeeld verdwenen toen in 1796 en 1797 alle kloosters opgeheven werden. Het aantal parochiegeestelijken was tot een absoluut minimum teruggebracht. De staat moest hun salaris betalen en wilde daar niet al te veel geld aan besteden. Het aantal roepingen voor priester- en kloosterleven daalde fors, wat tot grote vergrijzing leidde en de vaart uit het kerkelijk leven haalde²¹. Dat leven was teruggedrongen tot het kerkgebouw; onderwijs, zieken- en armenzorg waren verwereldlijkt. Het heeft tot na de Belgische opstand geduurd, aler de katholieke kerk in Limburg weer de oude vooraanstaande positie begon te herwinnen, toen het ultramontanisme de overhand kreeg en de liberaal-katholieken het veld moesten ruimen.

In de tweede plaats had er een verschuiving van de politieke macht plaats. De aloude

19 De Twent Stins, organisator van de Christelijke mijnwerkersbond, in 1918, aangehaald bij L. H. M. Kreukels, *Mijnarbeid. Volgzaamheid en strijdbaarheid, geschiedenis van de arbeidsverhoudingen in de Nederlandse steenkolenmijnen, 1900-1940* (Assen, 1986) 180.

20 L. Roppe, ed., 'Uit de briefwisseling van Jean Baptiste Roggieri, de laatste prefect van het departement van de Nedermaas', *PSHAL*, XC-XCI (1954-1955) 199-226, 214.

21 Ubachs, 'Nedermaas niemandsland', 154-157.

22 Minke, *Un prélat*, 354-386 en de door hem gepubliceerde lijsten van geestelijken en wijdelingen, 405 vlg.; S. Tagage, *Maastricht bakermat van een congregatie, 1800-1850* (Maastricht, 1965) 133.

regerende geslachten in de steden en op het platteland maakten, voor zover het zich nu laat aanzien, vaak plaats voor *homines novi*²³, die carrière gemaakt hadden in de Franse bestuursorganisatie en/of rijk geworden waren als koper van nationaal goed. Zij zijn de stamvaders van de liberaal-katholieken, die in de eerste helft van de negentiende eeuw de dienst uitmaakten en — in Nederlands-Limburg — samenwerkten met de telgen uit vroegere staatse en dus protestantse ambtenarenfamilies. Eerst na de wederoprichting van het bisdom Roermond in 1853 kreeg de clergé daar steeds meer vat op het maatschappelijk leven en slaagde erin deze liberaal-katholieken omstreeks 1900 geheel uit te schakelen.

In de derde plaats de wetgeving. De 'Code Napoléon' zou zijn geldigheid nog lang behouden. Hij had de volledige laïcisatie van het recht gebracht. Maar vrijwel niemand wilde meer terug naar het oude, naar de tijd van de heerlijke rechten, naar toll en tienden, de chaos van munten, maten en gewichten, de vele uitzonderingen voor standen en steden²⁴. Nadelig was de opheffing van de gilden en daarmee de bescherming van de werknemer. Dat opende de weg voor nog groter uitbuiting, waar eerst na 1900 afdoende maatregelen tegen werden genomen.

Deze voor de arbeidersklasse ongunstige ontwikkeling is typerend voor de Franse revolutie. Zij was een revolutie van de bezittende of naar bezit strevende middenklasse en geen omwenteling, waarbij het gehele volk betrokken was. Het recht op eigendom en zijn verdediging schreef zij hoog in haar vaandel, niet een recht op een rechtvaardiger verdeling van bezit onder alle leden van de natie²⁵.

Voor de welvaart was belangrijk, dat de Nedermaas in de Franse tijd deel uitmaakte van een grotere markt dan vroeger, het Frankrijk van Napoleon zich uitstrekkend van Spanje tot voorbij Hamburg. Een nadeel was, dat aan het verkeersnet veel schortte. De weinige wegen waren slecht; de Maas niet goed bevaarbaar. De Franse tijd bracht wat nieuwe industrieën, wat verbeteringen in landbouw en veeteelt. Maar het was allemaal te kortstondig om een duurzame bijdrage tot groter economische bloei te kunnen zijn.

De erfenis die de Fransen nalieten in maatschappelijk en cultureel opzicht, was schriek. Op het gebied van de sociale zorg hebben zij het in niets beter gedaan dan voordien de kerken. Burgerlijke armbesturen namen van de kerk de armen- en ziekenzorg over; met welk resultaat dient nog onderzocht te worden. Het onderwijs bleef even slecht als vroeger en te weinigen hadden eraan deel. Drukkers en uitgevers produ-

23 Zie voor een opsomming van deze *homines novi* met hun politieke en geldelijke 'waarde': F. G. C. Beterams, *The high society Belgo-Luxembourgeoise (avec celles des arrondissements de Breda, de Maastricht et de Ruremonde) aux débuts du gouvernement de Guillaume Ier, roi des Pays-Bas (1814-1815)* (Wetteren, 1973). De kwalificaties van de opgenomen personen zijn tekenend voor de politieke opvattingen van koning Willem I en zijn naaste medewerkers. Na de voltooiing van mijn tekst verscheen nog het belangrijke onderzoek van N. J. P. M. Bos, 'Rijkdom in revolutietijd, oude en nieuwe rijken te Maastricht, 1795-1814', *Economisch- en sociaal-historisch jaarboek*, Lil (1989) 148-197.

24 Dit neemt overigens niet weg dat koning Willem I voor de adel en voor sommige steden na 1814 toch nog iets van een uitzonderingspositie creëerde, ook in Limburg.

25 D. M. G. Sutherland, *France 1789-1815. Revolution and Counterrevolution* (2e dr., Londen, 1988) 439-440.

ceerden niets van belang; de dagbladpers kwam amper boven het advertentieblad uit. In het algemeen was het armoe troef op cultureel terrein.

TOEDELING AAN HET VERENIGD KONINKRIJK

In januari 1814 zond de soevereine vorst commissarissen uit naar de voormalige generaliteitslanden aan de Nedermaas om die voor hem in bezit te nemen. Het oude Nederland, het gebied van de voormalige Republiek, zou immers hersteld en zelfs vergroot worden. De gebiedsuitbreiding naar het zuiden is doorgedaan. De aan de prins van Oranje voorgespiegelde uitbreiding tot aan de Rijn heeft Pruisen verhinderd door de Maas als zijn westgrens te eisen. Het resultaat was een compromis. Er werd van Luxemburg tot Nijmegen een grenslijn getrokken, die Pruisen bevoordeelde, maar toch zo dat de voormalige generaliteitslanden langs de Maas weer Nederlands werden. Het gehele departement van de Nedermaas kwam daardoor op enkele exclaves na bij het Verenigd Koninkrijk²⁶.

Maar dat was allemaal hoge en dus geheime kabinetspolitiek. Hoe dachten de inwoners zelf over hun toekomst in het voorjaar van 1814 toen de Fransen weg waren en de bondgenoten een voorlopig bestuur ingericht hadden? Berichten daarover zijn zeer schaars. De verwachtingen waren gemengd al naar gelang de begeerde voordelen of de gevreesde nadelen. Eén ding stond als een paal boven water: de voortdurende veranderingen was men beu, de mensen wilden rust²⁷.

Sommigen leidden in januari-februari 1814 uit de komst van Nederlandse commissarissen en Nederlandse vrijwilligers af, dat de Maasstreken bij Noord-Nederland gevoegd zouden worden. Anderen hoopten, dat hun geboortegrond bij een Zuidnederlandse satellietstaat van Oostenrijk zou komen, dat met zijn lage belastingen in deze streken een goede herinnering had nagelaten. De algemene indruk is echter die van grote gelatenheid. Passief wachtte de bevolking af wat men met haar zou gaan doen, aan welke staat zij toegedeeld zou worden²⁸.

Zou ik de gemiddelde houding afwachting mogen noemen? Of met een paradox positief-negatief²⁹? De Franse revolutie had in de Nedermaas territoriale eenheid ge-

26 Ubachs, 'Nedermaas niemandsland'.

27 Alberts, *Geschiedenis van de beide Limburgen*, 157.

28 Ubachs, 'Nedermaas niemandsland', 211-222; Alberts, *Geschiedenis van de beide Limburgen*, 157-158. Hetzelfde wordt geconstateerd voor het Rijnland: I. Schlieper, *Die Diskussion über die territoriale Neuordnung des Rheinlandes, 1813-1815* (Keulen, 1971) 11-12. Voor de streken tussen Rijn en Maas in het algemeen: T. C. W. Blanning, *The French Revolution in Germany. Occupation and Resistance in the Rhineland, 1792-1802* (Oxford, 1983); ook: H. G. Molitor, 'La vie religieuse en Rhénanie française, 1794-1815', in: B. Plongeron, ed., *Pratiques religieuses, mentalités et spiritualités dans l'Europe révolutionnaire (1770-1820). Actes du colloque, Chantilly 27-29 novembre 1986* (Turnhout, 1988) 59-67.

19 Zie voor de ontwikkeling van de publieke opinie in de negentiende eeuw op wat langere termijn: P. Orbons en L. Spronck, 'Limburgers worden Nederlanders, een moeizaam integratieproces', *PSHAL*, CII (1966) 31-53, voor de publieke opinie na 1815, evenals: I. M. H. Evers, 'Liever Turks dan Pruisisch. De publieke opinie in de provincie Limburg 1866-1867', *De Maasgouw*, C (1981) 129-149.

bracht. De Franse drang om alles gelijk en uniform te maken bracht echter niet meer politieke saamhorigheid onder de inwoners van het vóór 1795 links en rechts van de Maas zo verbrokkelde gebied, laat staan afhankelijkheid voor welke natie dan ook. De Limburger vertoonde in politicis uitwendige volgzzaamheid gepaard aan inwendige onverschilligheid. Zoals de Rijnlanders na 1815 'Mußpreußen' werden, zo werden de Limburgers toen gedwongen Nederlanders.

Financiële unificatie en natievorming. Een onderzoek in Overijssel ¹

W. FRITSCHY

'1992' nadert en daarmee de economische integratie van Europa. Van fiscale integratie zal op dat moment nog op geen stukken na sprake zijn, wat '1992' tot een niet geheel probleemloze operatie maakt. Tot het doen van gemeenschappelijke uitgaven zijn de lidstaten wel bereid. Maar de zeggenschap over hun nationale financiële bestel geven ze ongaarne uit handen. Ondanks de euforie over '1992' is het enthousiasme voor volledige staatkundige eenwording nog niet bijster groot. Wel bestaat de vrees dat het een het ander in de hand kan werken. In Nederland presenteerde de CDA-lijsttrekker voor de Europese verkiezingen zich al aan het Nederlandse televisiepubliek onder het motto: voor het behoud van taal en vorstenhuis.

Het proces van de éénwording van de Nederlandse gewesten twee eeuwen geleden verliep opmerkelijk genoeg exact omgekeerd. Pas nâdat de staatsgreep van januari 1798 de staatkundige eenwording had afgedwongen, werd begonnen aan de fiscale unificatie van de gewesten. Opheffing van de binnengrenzen bleek pas werkelijk mogelijk nâ de realisering van de fiscale unificatie. Aan dat alles was bovendien de samensmelting van de gewestelijke schulden tot één staatsschuld nog vooraf gegaan — iets waar in Europa niemand nog zelfs maar over praat.

De financiële eenwording van de Nederlanden kan gezien worden als een uitvloeisel van het patriotisme. Overijssel was het gewest waar deze beweging rond 1780 begon en in de periode tot 1787 het sterkst tot ontwikkeling kwam. Nu had de belastingopbrengst in Overijssel in de jaren vóór 1795 gemiddeld nog geen f900.000 per jaar bedragen (zie tabel 1). Na de in 1806 ten uitvoer gebrachte fiscale unificatie was dat maar liefst ruim f 1,3 miljoen geworden, terwijl bijvoorbeeld in Holland de belastingdruk ten gevolge van '1806' was gedaald². Juist Overijsselse volksvertegenwoordigers hadden zich bovendien vrijwel allen steeds krachtig tegen het streven naar fiscale unificatie verzet.

1 Ik ben dank verschuldigd aan Ary Burger die assisteerde bij onderdelen van het archiefonderzoek en vooral aan Wibo Verstegen die een eerste versie van de tekst van kritisch commentaar en waardevolle suggesties voorzag.

2 Respectievelijk f23,8 en f23,6 miljoen, vgl. J. M. F. Fritschy, *De patriotten en de financiën van de Bataafse Republiek. Hollands krediet en de smalle marges voor een nieuw beleid (1795-1801)* (Den Haag, 1988) 303. De bevolking groeide in Holland van ±783.000 in de laatste decennia van de achttiende eeuw tot ±790.000 in 1806-1808; de belastingdruk per hoofd was hier dus wel ook na 1806 aanmerkelijk hoger dan in Overijssel, maar Holland was tevens aanmerkelijk rijker; Vgl. *ibidem*, 128 (tabel 4.1).